

SPIEGHEL HISTORIAEL

Jaargang 42

2002

De overzet

Een bundel over vertalen

Isabelle Desmidt (red.)

Gent 2002

Klaas Willems

Algemene taalwetenschap, Universiteit Gent

Idiomatisch taalgebruik, interferentie en het object van de vertaling

Fenomenologische beschouwingen bij de studie van taalnormen in de toegepaste vertaalwetenschap en het vreemdetalenonderwijs

Ter nagedachtenis aan mijn mentor, Eugenio Coseriu (1921-2002)

1. Inleiding

Het is een grote uitdaging om als volwassene een vreemde taal te beheersen. Weliswaar is niet alles in het leerproces even moeilijk, het venijn zit hem meestal in de staart. Immers, eenmaal men het fonologische systeem, de grammaticale regels en een behoorlijke hoeveelheid woordenschat onder de knie heeft, komt misschien wel de moeilijkste stap in het leerproces: de beheersing van het spreken *stricto sensu*, d.w.z. van de idiomatische structuur van de vreemde taal. Heel wat mensen die een vreemde taal nochtans goed of zeer goed kennen maar weinig in contact komen met native speakers herkent men vrijwel onmiddellijk aan het feit dat zij er niet in zijn geslaagd die laatste en moeilijkste stap te zetten, en zelfs het vreemdetalenonderwijs lijdt daaronder nog in aanzienlijke mate: het grammaticaal 'correcte' taalgebruik blijft vaak toch niet adequaat te zijn omdat woordgroepen, wendingen en zinnen worden geconstrueerd die de non-native speaker verraden – men zou het zó kunnen zeggen, maar een moedertaalspreker zegt het zó niet.

In dit artikel bespreek ik een aantal aspecten van idiomatisch adequaat taalgebruik met betrekking tot de toegepaste vertaalwetenschap en – daarmee samenhangend – het vreemdetalenonderwijs. Daarbij vertrek ik ten eerste van de

vaststelling (zie Willems 1995) dat er over het object van de vertaling lange tijd onduidelijkheid heeft bestaan (en met name in de toegepaste vertaalwetenschap en het vreemdetalenonderwijs vaak nog altijd bestaat), zowel met betrekking tot de brontaal als tot de doeltaal. Ten tweede lijkt het belang van het niveau van 'taalnormen' in bepaalde takken van de vertaalwetenschap (en vooral ook in het vreemdetalenonderwijs) doorgaans te worden miskend.⁹⁰

Op de vraag naar het object van de vertaling kom ik later in deze bijdrage nog uitvoeriger terug. Toch wil ik hier al aanstippen dat de klemtoon in de theoretische vertaalwetenschap ongeveer sedert 1980 verschoven is van het woord- en zinsniveau naar het tekstniveau. Sindsdien heeft het atomistische begrip 'equivalentie' geleidelijk aan belang ingeboet ten voordele van een meer pragmatisch-communicatief georiënteerde visie op vertalen die gericht is op het 'functioneren' van de doeltekst in een nieuwe en autonoom te definiëren context (cf. Gentzler 1993/2001, Munday 2001, Hatim 2001; voor een compact maar verhelderend overzicht zie Delabastita 2002). Van deze heilzame en noodzakelijke 'paradigm shift' in het vertaalwetenschappelijk discours is in bepaalde takken van de vertaalwetenschap, met

⁹⁰ Ik ga in deze bijdrage niet in op de vraag naar het belang van vertaal oefeningen in het vreemdetalenonderwijs en op de – vaak terechte – kritiek die op dat soort oefeningen werd en wordt geïeerd (deze kritiek betreft overigens niet zozeer de vertaal oefeningen op zich maar veeleer de wijze waarop zij worden geconcipeerd). Het vertalen staat in deze bijdrage als een autonome taalhandeling ter discussie die het object vormt van een interdisciplinaire wetenschap (Chesterman 2002); uiteraard vloeien uit de gevoerde discussie ook methodologische inzichten voort waarmee de toegepaste vertaalwetenschap en het vreemdetalenonderwijs hun voordeel kunnen doen en die ook voor de methodologie van vertaal oefeningen (als noodzakelijk onderdeel van professionele vertaal opleidingen) van belang kunnen zijn.

name in de toegepaste vertaalwetenschap en het vreemde-talenonderwijs, nog niet veel te merken. Daarin lijkt nog altijd de transfer van woorden en syntactische structuren centraal te staan. In deze bijdrage wil ik aan de hand van een vertaalwetenschappelijke invalshoek op idiomatisch taalgebruik nagaan hoe belangrijk het is rekening te houden met micro- en macrotekstuele eenheden die het niveau van systematische regels, procédés en analogieën overstijgen.

Het taaltheoretische standpunt dat ten grondslag ligt aan deze bijdrage, kadert in een fenomenologische visie op taal. Dat impliceert o.a. dat ik taal als een cognitieve techniek (tekhnè) beschouw die een centrale plaats inneemt in de intentionaliteit van de mens omdat taal het beginpunt is van de menselijke ervaring en leefwereld. In de concrete communicatieve handelingen is deze techniek op veelvuldige manieren gerelateerd aan andere cognitieve vaardigheden, met als gevolg dat het een taak is van de taalwetenschap om in het fenomeen 'concrete communicatieve handeling' een onderscheid te maken tussen wat tot de taal zelf behoort en wat tot de ervaring in het algemeen behoort (de Husserliaanse dimensie van de vraagstelling), tussen wat taalvermogen in het algemeen is en wat typisch is voor een bepaalde taal (de Humboldtiaanse dimensie), enz. Tegelijkertijd eist de fenomenologische focus dat men tegenover het eigen wetenschappelijke discours zelf steeds een kritische houding aanneemt (in de Kantiaanse zin van het woord), wat onder meer betekent dat de argumentatie epistemologisch zowel als historiografisch dient te worden ingebed en verantwoord.⁹¹

⁹¹ Het fenomenologische kader kan ik in het bestek van deze bijdrage uiteraard niet verder uitdiepen en motiveren; daarvoor verwijs ik naar andere bijdragen (cf. o.a. Willems 1994; 1995; 1998; 2002a).

Het centrale begrip waarrond de bijdrage is opgebouwd, is het begrip 'taalnorm' (of kortweg 'norm'). Onder 'taalnormen' begrijp ik – in navolging van de vooralsnog meest coherente en best uitgewerkte theorie over normen in taal, nl. de theorie van Eugenio Coseriu (1952/1975) – die klassen van registerspecifieke vormen van taalgebruik die samen het complexe 'diasysteem' van het concrete spreken in de (altijd volgens sociale groepen, leeftijdsgroepen, regio's en stijlen gelaagde) taalgemeenschap uitmaken. Taalnormen zijn strikt genomen geen systematische taalfuncties maar zij bepalen wel het concrete spreken zoals het traditioneel is gegroeid in de verschillende bevolkingsgroepen en 'strata' in de taalgemeenschap. Idiomatic taalgebruik is een van de belangrijkste en ook meest opvallende realisaties van taalnormen. Doordat ook dit taalgebruik niet taalsystematisch is (zie § 2) maar toch in grote mate bepalend voor het spreken, is het zowel voor de vertaalwetenschap als voor het vreemdetalenonderwijs van cruciaal belang.

In § 2 schets ik in het kort het begrip 'taalnorm' en licht ik de relaties toe tussen idiomatic taalgebruik en de vertaalwetenschap; bovendien situeer ik het begrip binnen een fenomenologisch kader om het belang van de studie van taalnormen ook taaltheoretisch duidelijk te maken. In § 3 leg ik het verband uit tussen het niveau van taalnormen en verschillende soorten interferenties in interlinguale transferprocessen. In § 4 illustreer ik aan de hand van een kleine case study het belang voor de vertaalwetenschap van een coherente benadering van idiomatic taalgebruik; verschillende aspecten van 'normaal' taalgebruik die grotendeels niet in woordenboeken te vinden zijn, blijken cruciaal te zijn voor het vertalen. In de laatste paragraaf tenslotte (§ 5) interpreteer ik de verworven inzichten in het licht van enkele theoretische basispresupposities van de vertaalwetenschap, meer bepaald voor de achtergrond van de –

schijnbaar eeuwige – vraag naar het precieze object van de vertaling.

2. Fenomenologie van taalnormen in het kader van de vertaalwetenschap

Reeds vrij snel nadat het onderscheid van Ferdinand de Saussure tussen 'langue' en 'parole' in de taalwetenschap was doorgedrongen, werd er geopperd dat de dichotomie die de vader van het structuralisme had voorgesteld te rigide was. In het postuum verschenen boek *Cours de linguistique générale* wordt het abstracte taalsysteem (de 'langue') inderdaad scherp tegenover het concrete taalgebruik (de 'parole') geplaatst (de Saussure 1916/1968: 28ff.). Daardoor kan de indruk worden gewekt dat alles wat men in het taalgebruik vindt ofwel louter realisatie van in het systeem vastgelegde opposities is, ofwel toevallige idiosyncrasieën van de individuele sprekers (inclusief 'taalfouten', lapsussen, enz.). Een dergelijke dichotomie blijkt echter onhoudbaar te zijn, vermits men in het spreken heel wat terugvindt dat noch in de strikte zin van het woord teruggaat op een of andere systematische oppositie in de 'langue' noch zuiver individuele 'parole' van een bepaalde spreker is. Vandaar dat een aantal structuralistisch geïnspireerde auteurs – onder wie vooral Louis Hjelmslev (1928) en E. Coseriu (1952/1975) – het terecht nodig achtten om een derde, intermediair niveau aan te nemen dat tussen het systeem en het concrete taalgebruik moet worden gesitueerd. Dat niveau van de 'usage' (Hjelmslev) of 'norme' (Coseriu) omvat de altijd maar partiële realisatievormen van het taalsysteem die in een bepaalde fase van de taalgeschiedenis 'traditioneel' – d.w.z. gebruikelijk, normaal – zijn en dus enerzijds een selectie vormen van wat volgens de regels en procédés van het taalsysteem allemaal mogelijk is maar anderzijds ook het

niveau van het zuiver individuele of idiolectale taalgebruik overstijgen.

Een voorbeeld moge de aard en het linguïstische statuut van een taalnorm illustreren. Er is geen enkele taalsystematische reden dat Nederlandse samenstellingen met als eerste lid het naamwoord *hout-* (zoals bijvoorbeeld *houtbeitel*, *houtboor*, *houtlijm*, enz.) vooral woordvormingen zijn die in de relationele betekenis 'voor hout' worden gebruikt en niet zozeer in de relationele betekenis 'van hout' (zoals bijvoorbeeld *houtafval*, *houtkrullen* of *houtsculptuur*). In het Duits is het net omgekeerd: het aantal samenstellingen met *Holz-* als eerste lid die met de betekenis 'van hout' worden gebruikt, is veel groter dan het aantal *Holz-*samenstellingen met de betekenis 'voor hout' (Willems 2001). Het feit dat de beide relationele betekenissen (DOEL zowel als MATERIAAL) in de twee talen in gebruik zijn maar dat zij in de beide talen toch niet even gebruikelijk zijn, wijst er enerzijds op dat de systematische woordvormingssemantiek op het niveau van de *langue* in het Nederlands en het Duits niet van elkaar verschilt. Anderzijds kunnen de gebruiksverschillen (en, daaraan gekoppeld, de verschillende woordvormingsproductiviteit van het patroon *hout-* + zelfstandig naamwoord en van *Holz-* + zelfstandig naamwoord) met betrekking tot de relationele betekenissen DOEL en MATERIAAL ook niet worden verklaard door ze als het resultaat van de individuele vrijheid van Nederlandstalige en Duitstalige sprekers te beschouwen. Bijgevolg kunnen de verschillen tussen het Nederlands en het Duits enkel verschillen zijn in het traditionele gebruik van dergelijke samenstellingen met *hout-* en *Holz-*, met andere woorden verschillen in de taalnormen van de beide talen. Een spreker van het Nederlands weet met andere woorden dat de inherente woordvormingssemantiek van samenstellingen met *hout-* niet gespecificeerd is volgens het verschil van de relationele betekenissen DOEL en MATERIAAL en dat die inherente woord-

vormingssemantiek dus van algemenere aard is. Maar tegelijk weet hij/zij ook dat het meer beantwoordt aan een norm van het Nederlandse taalgebruik dat samenstellingen met *hout-* vooral in de relationele betekenis 'voor hout' (DOEL) worden gebruikt en minder in de relationele betekenis 'van hout' (MATERIAAL). In deze laatste betekenis zal men in het Nederlands eerder opteren voor een syntagmatische verbinding (dus *houten deur* en *houten paal* in plaats van ??*houtdeur* en ??*houtpaal*). Voor een spreker van het Duits geldt dan weer het omgekeerde.

Eenmaal men duidelijkheid heeft verschaft over de relatie tussen taalnormen enerzijds en het taalsysteem en het individuele taalgebruik anderzijds, ligt het voor de hand dat het intermediaire niveau van taalnormen van groot belang is voor de vertaalwetenschap en het vreemdetalenonderwijs. Taalnormen zijn immers – fenomenologisch gezien – hét niveau waar het 'echte' spreken in een bepaalde taal zijn plaats vindt, en dat is ook het spreken waar vertalers zich doorgaans, en min of meer bewust, op oriënteren. De vertaling die zij wensen af te leveren, moet de typische kenmerken van de doeltaal respecteren, en dat is nog iets anders dan de correcte toepassing van de grammatica en al helemaal niet te vergelijken met het overnemen van het idiolect van een bepaalde spreker of auteur die men om een of andere reden als referentiepunt zou kunnen nemen voor een vertaling. Het typische van een doeltaal is uiteraard geen homogeen gegeven, aangezien men altijd met het stratificationele karakter van 'een taal' moet rekening houden. De vertaling van een gedicht of een roman stelt aan de vertaler geheel andere eisen dan de vertaling van een reclamefolder, een internetbericht opgesteld in jongerentaal of een administratieve tekst die uitgaat van de overheid. Op alle 'strata' is evenwel van toepassing dat het typische van de specifieke doeltaal de unieke combinatie is van grammaticale correctheid en intersubjectieve adequaatheid – een combinatie die per definitie niet kan worden gevat in de

Saussuriaanse categorieën 'langue' en 'parole', ook al heeft men precies die categorieën nodig om tot een linguïstisch coherente theorie van de taalnormen te komen. De genoemde typische kenmerken van de taal, die tot het niveau van de taalnormen in een bepaalde taalgemeenschap op een bepaald moment in de tijd behoren (en dus niet alleen historisch zijn gegroeid maar bij uitstek ook historisch variabel zijn), die ik in deze bijdrage wil onderzoeken,⁹² vat ik onder de noemer 'idiomatisch adequaat taalgebruik'.⁹³

Met het oog op de discussie omtrent het object van de vertaling – zoals reeds aangestipt is dat een steeds terugkerend voorwerp van debat in de vertaalwetenschap – verdient het niveau van de taalnormen speciale aandacht. Neemt men een fenomenologisch standpunt in (wat impliceert dat de mogelijkheden van het taalsysteem intentioneel voorafgaan aan

⁹² Taalnormen zijn uiteraard niet beperkt tot het lexicale domein; andere taalnormen betreffen fonologie en fonetiek (bijvoorbeeld de Gooise *r* in het gesproken Nederlands), morfologie (b.v. de variatie van de *-s/-n*-uitgang bij Nederlandse nomina, de verbuiging van het bijvoeglijke naamwoord voor *het*-woorden), syntaxis (woordvolgorde in de werkwoordelijke groep), enz.

⁹³ Ik gebruik opzettelijk termen als 'de typische kenmerken van een taal' en 'het typische van taal' om niet de indruk te wekken alsof het hierbij ook automatisch om taaltypologische kenmerken zou gaan. 'Het typische van taal' is algemener en omvattender dan 'taaltype'. Met het begrip 'taaltype' verwijst men immers wel degelijk naar functionele en systematische categorieën en procédés van een taal (die door meerdere talen kunnen worden gedeeld; zie Coseriu 2002a); het 'typische' idiomatische taalgebruik waarover deze bijdrage gaat, hoeft daarentegen niet systematisch te zijn maar kan ook louter betrekking hebben op de selectieve, traditionele realisatie van systematische mogelijkheden. Dat soort taalgebruik is ook het voorwerp van contrastief taalkundig onderzoek (wat voor de taaltypologie strikt genomen niet geldt, Coseriu 1980a).

de reële communicatie en het verwijzingskarakter van de taal), dan vormen de taalnormen de overgang van het taalsysteem naar het gerealiseerde taalgebruik, met andere woorden van de systematische inventarissen en structurele regels naar de feitelijke tekststructuren die de taaldaden constitueren. In de taalnormen liggen de historisch gegroeide supralexicale maar subtekstuele eenheden verrat die een substantieel onderdeel vormen van de concrete teksten die in een bepaalde taal worden geproduceerd. In het 'normale' idiomatische taalgebruik vindt men met andere woorden de wijze weer waarop in en door een taalgemeenschap (zoals gezegd is dit een heterogeen begrip omdat het naar een gediversifieerde, gelaagde realiteit verwijst) fragmenten van de menselijke leefwereld gerepresenteerd worden. Het idiomatische taalgebruik is daardoor de gecodificeerde neerslag van de talige 'ervaring' van een gemeenschap en doordat die ervaring steeds intentioneel op de wereld betrokken is (meer bepaald fragmenten ervan, 'Weltausschnitte') kan men stellen dat de taalnormen 'noëmatische eenheden' van talige ervaring bevatten.

Onder 'noëmatische eenheid' van talige ervaring⁹⁴ versta ik de representatie ('Vorstellung') van een buitentalige referent (een 'Gegenstand', die concreet of abstract kan zijn, een zaak, een proces, een eigenschap, enz.) waarnaar de mens als lid van een historische taalgemeenschap op basis van een talige, ideële betekenis ('Bedeutung') verwijst (Mohanty 1977a en 1977b; vgl. Edie 1976 en Lembeck 1994). Cruciaal is dat de betekenis weliswaar steeds subjectief tot stand komt in de individuele spreker maar dat zij op basis van de historiciteit van de taal een intersubjectief karakter heeft. Ook een 'noëmatische eenheid' van talige ervaring is bijgevolg intersubjectief, maar zij stijgt door haar representatie van een fragment van de leefwereld boven de

⁹⁴ Ik ontleen het begrip 'noëmatische eenheid' aan de kennistheorie van Husserl (1913/²1976), maar pas dit begrip hier expliciet toe op taal.

zuiver talige betekenis uit. Over de vraag in welke mate álle delen van het taalsysteem (dus ook het lexicon en de grammaticale regels) een gecodificeerde neerslag van de talige 'ervaring' van een gemeenschap vormen, laat ik mij niet uit. In de theoretische linguïstiek en taalfilosofie houdt deze vraag uiteraard verband met de vele relativistische taalopvattingen die sedert de 19de eeuw werden gepropageerd. Plausibel is wel dat de studie van de 'noëmatische eenheden' van de taalnormen ons in principe iets kan leren over de verwoording van de referentie in een specifieke taal. Die verwoording blijkt ook van taal tot taal te verschillen, waardoor het idiomatische taalgebruik bij uitstek deel uitmaakt van wat W. von Humboldt de 'Innere Form' van een taal noemt, zijnde de specifieke betekenisstructuur van een taal (Humboldt 1830-1835, § 21ff.; Coseriu 2002b). In de volgende paragraaf besteed ik aandacht aan een aantal voorbeelden van zulke eenheden en verbind er de problematiek van interferentiefouten in vertalingen mee.

3. Interferentie en vertaling

Het geschetste probleem van het idiomatisch adequate taalgebruik is een probleem dat in de eerste plaats verband houdt met paradigmatische taalrelaties, zij het met complexe paradigmatische relaties op het raakvlak van individuele lexemen en teksteenheden die in de regel een combinatie zijn van lexemen.⁹⁵ Paradigmatische taalrelaties zijn relaties tussen talige items die moeten worden gesitueerd op de selectie-as. Bij het spreken kiest men uit een aantal mogelijkheden die in de taal aanwezig zijn en hoe groter de keuzemogelijkheden, d.w.z. hoe omvattender zij in

⁹⁵ Dat dit geen logische noodzaak is, is bekend, een enkel lexeem kan op zich immers de zogenaamde 'hypertactische' functie van een autonome teksteenheid vervullen (zie Coseriu 1987, 133ff. en 1980/³1994).

de competentie van de spreker verankerd zijn, hoe groter de kans is dat het geproduceerde taalgebruik ook idiomatisch adequaat is en aansluit bij het 'normale' taalgebruik van moedertaalsprekers. Cruciaal in dat verband is dat de spreker leert om niet alleen geïsoleerde items te selecteren, maar hele collocaties (de regelmatige syntagmatische samenhang van woorden) en gebruikelijke woordgroepen. Iemand die in een gesproken dialoog in het Engels bijvoorbeeld zegt *I found and corrected the typos in the text* toont dat hij het lexicon en de grammatica van het Engels onder de knie heeft, maar mocht hij zeggen *I caught the typos in the text*, dan zou hij tonen dat hij daarenboven ook de idiomatiek van het gesproken Engels beheerst. Vaak vindt men dergelijke idiomatische structuren overigens maar gedeeltelijk in vertaalwoordenboeken terug, wat het leerproces alleen maar bemoeilijkt; zij hebben zelf vaak een microtekstueel statuut en moeten inductief uit teksten (gesproken en geschreven taalgebruik) worden afgeleid en (aan)geleerd.

Hoe groot de idiomatische competentie is, merkt iedereen die gedurende enkele jaren intensief een vreemde taal heeft gestudeerd en voor het eerst het (of een) land bezoekt waar die taal als moedertaal wordt gesproken: wát men zegt, is heel behoorlijk, maar hóe men het zegt, laat vaak te wensen over. Zelfs leken menen dat men een taal maar kan leren door naar het land zelf te trekken en er tenminste een of meerdere jaren te leven en actief te zijn – en geen enkele theorie over vreemdetalenonderwijs zal deze volkse wijsheid tegenspreken.⁹⁶ Daarnaast moet worden aangestipt dat ook het Internet en de vele gespecialiseerde databases die via het web ter beschikking worden gesteld met het

⁹⁶ 'Off the record' wil ik hier nog aan toevoegen dat men daar op postsecundair niveau bij de toekomstige implementatie van de Bachelor/Master-structuur in heel Europa hopelijk terdege rekening mee zal houden.

oog op idiomatische competentie reusachtige mogelijkheden bieden (Munday 2002; vgl. ook Beaugrande 2001).

Vanuit het standpunt van de toegepaste vertaalwetenschap is de idiomatische competentie een interessant studiegebied omdat het ons iets leert over het feitelijke vertaalproces. Velen die een vreemde taal leren, maken in gesprekken nogal wat interferentiefouten, fouten die men verwarrend genoeg ook wel 'letterlijk vertalen' noemt. Er bestaan verschillende soorten interferentie, waarvan ik de belangrijkste de lexicale, de syntactische en de idiomatische interferentie wil noemen.

Typisch voor lexicale interferentie is dat men de vorm van een lexeem uit de moedertaal (met of zonder fonologische aanpassing) overneemt in de vreemde taal ook al bestaat die vorm in de vreemde taal niet of – subtieler maar vaker voorkomend – is die vorm in de doeltaal verbonden met een andere betekenis (in dat geval heeft men te maken met een zog. 'valse vriend'). Zo hoort men Nederlandstalige studenten die Duits studeren soms spreken over de *Studienbörse* die ze gekregen hebben voor een studie in het buitenland. De woorden *beurs* en *Börse* zijn gedeeltelijk echter 'valse vrienden', naar de financiële beurs kan men ook in het Duits verwijzen met het woord *Börse* maar een studiebeurs is een *Stipendium* – geen Duitser die *Studienbörse* verstaat. Analooeg met lexicale interferentie houdt syntactische interferentie in dat een syntactische structuur uit de moedertaal wordt overgenomen. In de Belgische politiek vindt men daarvan tal van voorbeelden terug als men naar interviews luistert van politici die nogal wat moeite hebben met een landstaal die niet hun moedertaal is. Franstalige politici voeren bijvoorbeeld vaak de inversie niet door en zeggen o.a. *Morgen ik zal spreken met mijn collega's*, waarmee zij de structuur van de Franse zin *Demain je vais parler avec mes collègues* overnemen. Idiomatische interferentie ten slotte kan men als een combinatie van lexicale en syntactische interferentie opvatten omdat het enerzijds om lexicale vormen

gaat die in een bepaald paradigma thuishoren maar anderzijds toch ook verbindingen van meerdere woorden betreft die typisch zijn voor een bepaalde taal en in zoverre ook als meerledige eenheden moeten worden (aan)geleerd. In het Nederlands wordt bijvoorbeeld *Het allerbeste nog!* courant als afscheidsgroet gebruikt; Nederlandstaligen die Duits spreken, hoort men dan ook soms *Das Allerbeste noch!* of iets in die aard zeggen. *Das Allerbeste noch!* is lexicaal en grammaticaal weliswaar geheel in orde, maar het is geen Duitse collocatie en derhalve geen adequate structuur; ook al is ze correct, ze is niet de juiste vorm en zou in het vreemdetalenonderwijs dan ook niet mogen worden aangeleerd; wel juist is *Weiterhin alles Gute!* of iets in die trant.

Een dergelijke afscheidsgroet is een vrij autonome taaleenheid; andere eenheden waarop idiomatische interferentie van toepassing kan zijn, zijn minder autonoom en betreffen bijvoorbeeld enkel de typische collocatie van een werkwoord en een zelfstandig naamwoord. Ik wil dit onderscheid nog kort verduidelijken.

Weiterhin alles Gute! is een lexicale structuur die uit meerdere woorden bestaat en deel uitmaakt van een complex paradigma, nl. dat van de begroetingen. Begroetingen zijn kleine teksteenheden (microteksten) waaraan niet alleen bepaalde conventionele vormen maar ook specifieke tekstbetekenissen beantwoorden (Coseriu 1980/³1994) en die samen een paradigma van microteksten vormen waaruit sprekers een selectie maken. Op dit punt komt nu ook de overgang van functionele taaleenheden met hun systematische betekenissen naar de 'Innere Form' in het geding waarop ik in de vorige paragraaf reeds heb gewezen. Dat men in het Duits voor de speech act 'begroeting' geen combinatie heeft van een elatief en het woord *noch* – en dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld het Nederlands – zegt iets over de verwoording van het desbetreffende fragment uit de leefwereld in die taal. Het beeld dat in het Duits geschetst wordt

aan de hand van bijvoorbeeld *Weiterhin alles Gute!* wordt gevormd aan de hand van een bijwoordelijke bepaling die in het Duits sterk als tijdsaanduiding genormeerd is (meer bepaald met de precisering 'naar voren, c.q. in de toekomst': *weiterhin*) en een neutrale predicatie (*alles Gute*). De Nederlandse formulering *Het allerbeste nog!* daarentegen biedt een graduele aanduiding die semantisch niet gespecificeerd is (*nog* is onbepaald t.o.v. tijd, ruimte, hoeveelheid, enz.) en combineert deze aanduiding met een 'oneigenlijke' overtreffende trap die net niet als graad op een continuüm of als trap van een vergelijking kan worden geconcipieerd (*het beste* of *het allerbeste*). Deze analyse moet uiteraard door uitvoerig corpusonderzoek worden geschraagd (en waar nodig aangepast en verfijnd), maar het zou verkeerd zijn dergelijke verschillen die uit contrastieve analyses blijken af te doen als willekeurig of irrelevant, hoe moeilijk dit type onderzoek ook is (over de 'ideële individualiteit' van elke taal als uitdaging voor de linguïstiek zie Humboldt 1827-1829, 189-190; vgl. Trabant 1986, 190ff.). Dergelijke verschillen tonen veeleer aan dat de analyse van idiomatisch taalgebruik de eigenlijke opstap van grammatica naar contrastieve taalwetenschap en vertaalwetenschap is. Het zou bijvoorbeeld interessant zijn na te gaan of er in het Duits geen taalnorm is die elatieven eerder ontwijkt, en dit in tegenstelling tot het Nederlands. Daar zijn vele aanwijzingen voor, ik verwijs hier naar andere begroetingsformules, bijvoorbeeld in brieven (*Lieber Freund*, Nl. *Beste vriend*), het gebruik van de vergrotende - en niet de overtreffende - trap bij duale vergelijkingen (*Er ist - von beiden - der Größere*, Nl. *Hij is de grootste van beiden*), enz. Het verschil tussen de cognitieve precisie van een bijwoord als *weiterhin* in vergelijking met Nl. *nog* past dan weer in de bekende taaltypologische karakterisering van het Duits volgens het principe van de sterke "kontextuell-situationelle Bezogenheit" die blijkt uit de rijkdom aan partikels,

prefigering, samenstelling, voorzetsels, enz. (Coseriu 1980b; 2002a).

Collocaties van werkwoorden en zelfstandige naamwoorden zijn geen autonome taaleenheden maar behoren toch ook tot paradigma's van lexicale structuren. Mocht een Engelstalige spreker die Nederlands studeert het naamwoord *tikfouten* verbinden met het werkwoord *vangen*, dan zouden we inderdaad niet gewoon met lexicale of syntactische interferentie te maken hebben, want de interferentie betreft niet het lexeem *to catch* resp. *vangen* alleen en ook niet de grammaticale combinatie van een werkwoord en een naamwoord. De interferentie vloeit veeleer voort uit de idiomatische verbinding *to catch typos* die een meerledige lexicale, maar subtekstuele eenheid vormt die de vertaler in het Nederlands niet lexicaal kan overnemen. Het feit dat collocaties van werkwoorden en zelfstandige naamwoorden geen autonome maar subtekstuele taaleenheden vormen, betekent evenwel geenszins dat zij geen representatieve waarde zouden bezitten; het 'noëmatische' gehalte van *to catch typos* verschilt immers van *tikfouten vinden en verbeteren* en het zou opnieuw verkeerd zijn te ontkennen dat native speakers een experiëntiele intuïtie hebben van de 'Innere Form' van hun taal, ook al is dat intuïtieve bewustzijn niet contrastief gefundeerd (zie daarover Willems 1998 en 2002a).

De hierboven onderscheiden drie soorten interferentiefouten werpen een interessant licht op de vertaalproblematiek. Ten eerste tonen zij aan dat mensen in het vertaalproces op verschillende competenties een beroep doen (fonologische, lexicaal- en structureel-semanticke alsook tekstuele competenties) en dat het vertalen in die zin wel degelijk een bewuste en geen onbewuste of automatische taalhandeling is. Ten tweede blijkt hieruit niet alleen dat de linguïstische studie van het vertaalproces een noodzakelijk en autonoom deelgebied van de

vertaalwetenschap is (geen allesomvattende of zelfs maar overkoepelende invalshoek, zie Chesterman 2002 en Snell-Hornby 2002) maar ook dat een dergelijke linguïstische studie een zeer gedifferentieerd begrippenapparaat moet ontwikkelen, wil zij in staat zijn de verschillende deelcompetenties die vertalers in het vertaalproces gebruiken te beschrijven en in hun interactie met elkaar te verklaren. Ten derde is het duidelijk dat met het oog op de vertaalwetenschap de idiomatische competentie een bijzonder statuut heeft vergeleken met de lexicale en grammaticale competentie. De redenen daarvoor zijn veelvuldig. De idiomatische competentie kan men onmogelijk alleen beschrijven in termen van regelmaat, productieve procédés en analogie (wat voor een groot deel opgaat voor de grammatica van een taal), maar zij laat zich ook niet zomaar taxonomisch en contrastief vatten als het lexicon van een taal. Door haar intermediaire positie tussen het taalsysteem en het niveau van de tekst bestaan er tussen de idiomatische competentie en de veelvuldige pragmatische categorieën van het taalgebruik (tekstsoort, doelgroep, stijlniveau, enz.) tal van vaak gecompliceerde verbindingen waarvan de taalnormen een weerspiegeling zijn en die voor de vertaalpraktijk van fundamenteel belang zijn. Vertaalwetenschappelijk gezien is de idiomatische competentie dan ook veruit de belangrijkste onder de drie onderscheiden competenties – en des te meer valt het te betreuren dat de vertaalwetenschap en het vreemdetalenonderwijs er traditioneel zo weinig aandacht aan besteedt.

4. Idiomatisch taalgebruik in de vertaling: een analyse van enkele voorbeelden

In deze paragraaf bekijk ik enkele passages uit een vertaling van naderbij en richt mijn aandacht daarbij in de eerste plaats op het idiomatische taalgebruik. De keuze van de tekst is geheel

willekeurig tot stand gekomen; met het oog op de analyse die ik wil doorvoeren, heb ik evenwel geopteerd voor een publicatie in verschillende talen (Nederlands, Frans, Engels, Duits, Spaans en Japans). Het betreft de 26 bladzijden tellende brochure *Gent, dagenlang Vlaanderen / Gand, la Flandre à cœur joie / Gent, Tagelang Flandern*, enz. van de Dienst Toerisme van Gent die regelmatig wordt gedrukt, bijgewerkt en verspreid.⁹⁷ Voor de beoogde analyse is het een bijkomend voordeel dat in deze brochure zowel de brontekst als de doelteksten zijn afgedrukt, zodat de transfer en de interferentieproblematiek als het ware op de voet kunnen worden gevolgd. Ik beperk mij tot enkele voorbeelden in de vertaling uit het Nederlands naar het Duits om de analyse overzichtelijk te houden (met andere woorden idiomatisch taalgebruik in de vergelijking tussen een enkel talenpaar); uiteraard vormen de voorbeelden die ik bespreek slechts een kleine selectie.

Na de ietwat sibillijnse titel (die gezien de Franse vertaling ervan vrij geïnterpreteerd kan worden) luidt de eerste volledige zin van de brochure als volgt:

Meer informatie vindt U in onze gratis hotel-restaurantgids.

De Duitse vertaling hiervan is:

Weitere Auskünfte finden Sie in unserem kostenfreien Hotel- und Restaurantverzeichnis.

Voor een bespreking van de rol van taalnormen in vertalingen is deze Duitse zin al onmiddellijk interessant. Grammaticaal valt er immers niets op aan te merken; lexicaal gezien geeft het woord

⁹⁷ De brochure waarop ik mij baseer is de meest recente publicatie; zij vermeldt geen jaartal maar stamt op basis van de opgenomen gegevens vermoedelijk uit 2002. De talen van de brochure zijn Nederlands, Frans, Engels, Duits, Spaans en Japans.

Verzeichnis niet weer wat in het Nederlands met *gids* wordt bedoeld, maar daar staat tegenover dat het communicatief-pragmatisch ('functioneel' in de zin van de zogenaamde 'skopostheoretische' invalshoek in de vertaalwetenschap, Snell-Hornby (ed.) 1986/1994 en Snell-Hornby 1988/1995) wel relevant is anderstalige toeristen erop attent te maken dat zij een lijst van hotels en restaurants kunnen krijgen; bovendien zou de vertaling *Hotel- und Restaurantführer* (een *gids* is in het Duits een *Führer*) een verkeerde verwachtingshorizon creëren, aangezien men daaronder in het Duits een heuse publicatie met degelijke en precieze informatie verstaat (wat de *gratis hotel-restaurantgids* waarvan sprake niet is). Maar vooral met betrekking tot het idiomatische taalgebruik biedt de vertaling naar het Duits een interessante fout, en wel de woordgroep *kostenfreies Hotel- und Restaurantverzeichnis*. Hier hebben we te maken met een verbinding van een bijvoeglijk naamwoord en een zelfstandig naamwoord, en door deze meerledige dimensie rijst een probleem dat het zuiver lexicale niveau overstijgt. De vertaler toont idiomatisch bewustzijn door het lexicaal identieke Duitse woord *gratis* in de doelzin te vermijden; *gratis* wordt in het Duits immers veel minder attributief gebruikt dan in het Nederlands. Het is dus aangewezen om voor Nl. *gratis* een Duits woord te vinden dat een 'normale' combinatie met *Verzeichnis* toelaat. De vertaler kiest voor *kostenfrei*, wat idiomatisch gezien echter niet aan te bevelen is, omdat syntagma's als *kostenfreies Verzeichnis*, *kostenfreier (Hotel-)Führer*, *kostenfreier (Restaurant-)Führer* systematisch weliswaar mogelijk zijn maar niet beantwoorden aan de taalnorm. In combinatie met dergelijke zelfstandige naamwoorden verkiest de taalnorm namelijk het bijvoeglijk naamwoord *kostenlos*: *kostenloses Verzeichnis*, *kostenloser (Hotel-)Führer* en *kostenloser (Restaurant-)Führer* zouden dus ongemarkeerd, idiomatisch adequaat taalgebruik zijn. Dit onderscheid tussen *kostenfrei* en *kostenlos* hangt samen met het feit

dat *kostenfrei* gebruikelijker is als predicatief adjectief en als bijwoord (bijvoorbeeld *kostenfrei parken*) dan als attributief adjectief, terwijl dergelijke restricties niet gelden voor *kostenlos* (dat zowel als predicatief adjectief, attributief adjectief en ook als bijwoord gebruikelijk is).⁹⁸

De volgende passage in de brochure luidt als volgt:

Gent, met zijn autovrije binnenstad, is een ideale shoppingstad met een ruime keus aan alle mogelijke winkels van groot tot klein en met diverse gezellige winkelwandelstraten. Achteraan op het wandelplan zijn de winkelstraten aangeduid in het geel en het voetgangersgebied in het lichtgroen.

Gent ist, mit seiner verkehrsfreien Innenstadt und mit einer reichen Auswahl aller erdenklichen kleinen und großen Geschäften, die ideale Stadt zum einkaufen. Auf dem Wanderplan, auf der Rückseite des hinteren Umschlags, sind die Geschäftsstraßen im Gelb angedeutet und die verkehrsfreien Straßen im Hellgrün.

Deze vertaling laat veel te wensen over. Er zijn eenvoudige grammaticale fouten, met name de verkeerde meervoudsvorm *Geschäften* in plaats van *Geschäfte* en de achterwege blijvende nominalisatie in *zum einkaufen* i.p.v. *zum Einkaufen*. De vertaling van *aangeduid* door middel van *angedeutet* is een voorbeeld van eenvoudige lexicale interferentie (ondanks de vorm van het werkwoord verschilt *andeuten* semantisch van Nl. *aanduiden*, het zijn 'valse vrienden'). Maar de vertaling biedt ook complexere voorbeelden van idiomatische interferentie. Ten eerste is de werkwoordloze tussenzin in het eerste deel van de vertaling (*mit seiner verkehrsfreien Innenstadt und mit einer reichen Auswahl aller erdenklichen kleinen und großen Geschäften*) zonder twijfel terug te voeren op het feit dat dergelijke zinnen in het Nederlands vrij

⁹⁸ Het semi-affix *-frei* is in het Duits functioneel niet identiek aan *-los*, qua semantiek noch qua distributie, zie Müller (ed.) (1985: 267 en 422-423).

courant zijn. In het Duits is dat echter niet het geval. Het betreft nl. geen eenvoudige appositie in de strikte zin van het woord, zoals bijvoorbeeld in de vertaling wat verderop in de brochure: *Gent, die Hauptstadt Ostflanderns,...* (p. 5). De vertaler toont zich daar in zekere mate van bewust door de bronzin niet te vertalen als *Gent, mit seiner verkehrsfreien Innenstadt... ist die ideale Stadt zum Einkaufen*, wat volledig in strijd zou zijn met de norm in het Duits terwijl een dergelijke constructie wel mogelijk is in het Nederlands (zij het toch ook gemarkeerd). Een mogelijke oplossing voor dit probleem in de vertaling naar het Duits bestaat erin om geen werkwoordloze tussenzin tussen het subject en de persoonsvorm te plaatsen en de propositie ook na de persoonsvorm niet als tussenzin te markeren, bijvoorbeeld: *Gent ist mit seiner verkehrsfreien... die ideale Stadt zum Einkaufen*. Ook een gepermuteerde constructie als *Mit seiner verkehrsfreien... ist Gent die ideale Stadt zum Einkaufen* zou beantwoorden aan de idiomatische syntactische norm van het Duits. De genoemde restricties ten opzichte van werkwoordloze tussenzinnen geldt uiteraard ook voor de tweede zin *Auf dem Wanderplan, auf der Rückseite des hinteren Umschlags, sind...* Idiomatisch fout is ten slotte ook *im Gelb angedeutet und... im Hellgrün*. Het betreft opnieuw een idiomatische interferentie vanuit het Nederlands; het Duits kent hier als norm de combinatie van een werkwoord met een kleurenterm als bijwoord en zonder voorzetsel (*gelb markiert, hellgrün eingefärbt* of iets dergelijks).

Een subtiele vorm van idiomatische interferentie vindt men op p. 18 van de brochure:

Bezoek naar keuze onder leiding van een gediplomeerde gids.

Ihre gewünschte Besichtigung mit einem diplomierten Fremdenführer.

De woordgroep *Ihre gewünschte Besichtigung* is niet adequaat als vertaling van *Nl. bezoek naar keuze*. De combinatie van *gewünschte*

met een zelfstandig naamwoord is taalsystematisch nochtans onproblematisch en behoort ook tot de taalnorm van het Duits. Diezelfde taalnorm bepaalt echter dat het naamwoord geen nomen actionis kan zijn. De verbinding van *Ihre gewünschte* en *Besichtigung* is daardoor zo goed als uitgesloten, temeer daar de vorm *Besichtigung* niet homoniem is met een nomen acti. Dit laatste is bijvoorbeeld wel het geval bij een zelfstandig naamwoord als *Lieferung* dat zowel 'het leveren' als 'het geleverde' betekent, met als gevolg dat het naamwoord in het syntagma *Ihre gewünschte Lieferung* automatisch als nomen acti ('het geleverde') gedisambigueerd kan worden en idiomatisch juist is.

Op p. 8 ten slotte kan men lezen:

Hier vindt men een boeiende collectie werken van Belgische en internationale kunstenaars.

Hier findet der Besucher eine fesselnde Sammlung Werke von belgischen und ausländischen Künstlern.

Het Duitse taalsysteem laat een syntagma als *eine Sammlung Werke von belgischen und ausländischen Künstlern* zonder meer toe, maar de taalnorm blokkeert de realisatie ervan, zodat dit syntagma idiomatisch fout is. De reden is dat de norm van het Duits in dergelijke gevallen van gehiërarchiseerde nominale clustering een specifieke morfotactische volgorde vereist met betrekking tot de afhankelijke naamwoorden en/of naamwoordelijke groepen. Het syntagma *eine Sammlung von Werken belgischer und ausländischer Künstler* zou wel als juist gefilterd worden door de norm omdat de naamwoordelijke groep in de genitief volgt op het naamwoord dat wordt voorafgegaan door het voorzetsel *von*.

Ook de verbinding van *Sammlung* met *fesselnd* als attribuut is in het Duits niet in dezelfde mate 'normaal' als de verbinding

boeiende collectie in het Nederlands; de woordgroep *interessante Sammlung* zou dat daarentegen wel zijn. De idiomatische restricties betreffen hier het woord *fesselnd*. Vooreerst moet worden opgemerkt dat de basiscategorie van dit woord niet zomaar de woordsoort adjectief is; het woord is veeleer een transparante afleiding van het werkwoord *fesseln* ('boeien', ook in het Duits in de beide betekenissen). Vervolgens is het een collocatiele eigenheid van *fesseln* dat het normaal gesproken wordt gezegd van iets dat verwijst naar een activiteit of naar eigenschappen die daarop betrekking hebben: *Das Buch fesselt den Leser* (door dat wat erin meegedeeld wordt, niet het voorwerp boek op zich), *Solche Geschichten fesseln ihn*, enz. Deze syntagmatische 'selectierestrictie' wordt vererfd aan het afgeleide bijvoeglijke naamwoord. Daardoor zijn verbindingen als *ein fesselndes Buch*, *eine fesselnde Geschichte* normaal, niet echter *??eine fesselnde Sammlung*, *??eine fesselnde Farbe*, *??ein fesselndes Schloss*, enz.

Het soort idiomatische restricties dat ik aan de hand van enkele voorbeelden heb geïllustreerd, vindt men doorgaans niet in woordenboeken terug, zelfs niet in eentalige woordenboeken, en ook in grammatica's wordt er meestal geen of slechts zijdelings en eerder toevallig aandacht aan besteed. Voor de toegepaste vertaalwetenschap is het evenwel net dat soort restricties dat van cruciaal belang is; als restricties die behoren tot de taalnormen bepalen zij immers in sterke mate de vorm en representatiewijze van een tekst – en wat een vertaler moet afleveren, zijn nu eenmaal uitsluitend teksten. Een omvattende contrastieve vertaalwetenschappelijke analyse van taalnormen kan zich uiteraard niet beperken tot het registreren van idiomatische verschillen tussen talenparen, wil zij haar naam waardig zijn. De extra vertaalwetenschappelijke dimensie bestaat erin dat de contrastieve analyses worden gekoppeld aan een niet-

contrastieve taaltypologische doelstelling in de zin van W. von Humboldt. Voor Humboldt betekent taaltypologisch onderzoek, zoals ik reeds heb aangestipt, niet zozeer het verzamelen en beschrijven van kenmerken die vele talen of taalgroepen met elkaar delen; zijn taaltypologie is een “einzelsprachliche Typologie” (Coseriu 2002a) gericht op wat een taal in globo onderscheidt van én gemeen heeft met andere talen.

In de laatste paragraaf keer ik daarom terug naar een vertaaltheoretische vraagstelling. Als het idiomatische taalgebruik een doorslag vormt van de wijze waarop specifieke fragmenten van de werkelijkheid verwoord worden in een bepaalde taalgemeenschap (rekening houdend met registers), dan is het van belang tot slot nog stil te staan bij de vraag wat het onderzoek naar idiomatisch taalgebruik betekent voor de bepaling van het object van de vertaling.

5. Besluit. Idiomatisch taalgebruik en het object van de vertaling

Dat zo vele bijdragen over het vertalen in de recente geschiedenis van de vertaalwetenschap na de Tweede Wereldoorlog gebaseerd zijn op incoherente opvattingen over het vermeende ‘vertalen van betekenissen’, ‘het vertalen van talen’, ‘de equivalentie van woorden en zinnen in bron- en doeltaal’, enz. is in feite onbegrijpelijk. Theoretische klaarheid over het object van het vertalen als bijzondere interlinguale taalhandeling die gericht is op communicatieve inhouden – en niet op taalsystemen – bestaat immers al sedert ruim 2000 jaar (vgl. Willems 1995 en i.d.). Dat is in principe ook niet zo verwonderlijk, want die klaarheid is in feite eigen aan de rationele mens die als spreker van een bepaalde taal in contact komt met sprekers van andere talen; vandaar ook dat menig taaltheoreticus – o.m. Hendrik J. Pos (1925-1926) en Hans Arens (21969) – in dat verband van een ‘basiservaring’ spre-

ken. Ontmoet je anderstaligen, dan stel je vast dat zij hun taal met dezelfde vanzelfsprekendheid gebruiken en dat zij hun taal voor net zo doeltreffend en gepast houden als jij zelf. Wil je communiceren met anderstaligen, dan dien je de natuurlijke band met de eigen moedertaal (of het eigen dialect) te verbreken om vast te stellen dat blijkbaar de dingen toch niet zo moeten heten als ze in de eigen taal heten, en je komt tot de vaststelling dat talen in het communicatieproces middelen zijn om mee te verwijzen naar zaken en denkinhouden die je ook deelt met andere mensen die een andere taal spreken.

Doordat communicatie mogelijk is en doordat men ook vanuit verschillende talen naar dezelfde zaken en denkinhouden kan verwijzen,⁹⁹ kan het object van de vertaling niet de betekenissen van woorden en woordcombinaties en uiteraard evenmin het taalsysteem op zich zijn. Dit inzicht ligt ten grondslag aan vele belangrijke teksten uit de lange geschiedenis van het westerse vertaaldiscours sedert Cicero, Hiëronymus, Luther, Vivès, Schleiermacher, e.a. (vgl. o.a. Coseriu 1971 en 1978) en het is de aanleiding geweest om een duidelijk onderscheid te maken tussen linguïstische betekenissen enerzijds en de in teksten tot uiting gebrachte inhouden – de ‘sensus’ of ‘sententia’ bij Hiëronymus – anderzijds (Willems i.d.).

Het is veelzeggend dat Luther dit onderscheid in zijn sleutelbijdrage “Sendbrief vom Dolmetschen” uit 1530 toelicht door vooral te verwijzen naar idiomatisch taalgebruik. In deze tekst verdedigt Luther zijn op de ‘sensus’ van de tekst gerichte vertaalmethode tegen de kritiek dat zijn bijbelvertaling niet ‘letterlijk’ genoeg zou zijn. Luther onderschrijft Hiëronymus’ principe dat men de ‘sensus’ van de brontekst moet vertalen, zijn

⁹⁹ “All cognitive experience and its classification is conveyable in any existing language”, Jakobson (1959/1971: 263).

doel is dat de vertaling “dem Sinn des Textes entspricht” (Luther 1530/1963). Maar Luther voegt eraan toe dat dit ook met betrekking tot de bijbel geldt (Hiëronymus had voor de bijbel nl. een uitzondering gemaakt – grotendeels in theorie, niet zozeer in de praktijk – omdat het woord van God volgens hem hoogstens aan een woord-voor-woord-vertaling mocht worden onderworpen). Luther demonstreert zijn visie aan de hand van vele concrete voorbeelden die bijna altijd verband houden met idiomatische restricties. Hij verwijst o.a. naar de bekende Latijnse zin uit de Vulgaat: *Ex abundantia cordis os loquitur* (Mattheus 12, 34 en Lucas 6, 45). Deze zin drukt letterlijk uit: *Uit de overvloed van het hart spreekt de mond*, maar Luther wijst een dergelijke letterlijke vertaling resoluut af (Luther 1530/1963: 21 [175]):

Aus dem Überfluß des Herzens redet der Mund. Sage mir: ist das deutsch geredet? Welcher Deutsche verstehet solches? Was ist Überfluss des Herzens für ein Ding? Das kann kein Deutscher sagen...

Ten eerste is er niemand die zo zou spreken, en ten tweede geven de Nederlandse en Duitse vertalingen weliswaar precies weer wat er staat in het Latijn (woord voor woord en betekenis voor betekenis), maar daarmee is het voor ons nog hoegenaamd niet duidelijk wat deze passage uitdrukt en wat de auteur ermee wil meedelen. Daarom stelt Luther voor om uit de eigen taal een zinswending te kiezen die aan de specifieke ‘sensus’ van de te vertalen zin beantwoordt:

sondern so redet die Mutter im Haus und der gemeine Mann: Wes das Herz voll ist, des gehet der Mund über. Das heißt gutes Deutsch geredet... (21 [175])

Het is opmerkelijk dat Luther zijn visie vertolkt vanuit een helder bewustzijn over de wijze waarop idiomatisch taalgebruik gelieerd

is aan de stratificationele aard van de taalgemeenschap. Hij schrijft (21 [175]):

Denn man muß nicht die Buchstaben in der lateinischen Sprache fragen, wie man soll Deutsch reden, wie diese Esel (zijn critici, K.W.) tun, *sondern man muß die Mutter im Hause, die Kinder auf der Gassen, den gemeinen Mann auf dem Markt drum fragen und denselbigen auf das Maul sehen, wie sie reden und darnach dolmetschen*; da verstehen sie es denn und merken, daß man deutsch mit ihnen redet (mijn cursivering, K.W.)¹⁰⁰

Men kan dus – en dat lijkt op het eerste gezicht paradoxaal, maar is het niet – uit idiomatisch taalgebruik afleiden dat de talige vormen en structuren die in het vertaalproces worden gebruikt

¹⁰⁰ Het is dan ook niet verwonderlijk dat ook Luther zijn visie verder o.a. verduidelijkt door een begroetingsformule te bespreken, want dat is een prototypisch voorbeeld van een microtekstuele eenheid die in elke taalgemeenschap idiomatisch is. Zijn critici geeft hij daarbij de volgende klap om de oren: “Item, da der Engel Mariam grüßet und spricht: Gegrüßet seist du, Maria voll Gnaden, der Herr mit dir. Nun wohl – so ist’s bisher einfach dem lateinischen Buchstaben nach verdeutschet. Sage mir aber, ob solchs auch gutes Deutsch sei. Wo redet der deutsch Mann so: Du bist voll Gnaden? Und welcher Deutsche verstehet, was da heißt: voll Gnaden? Er muss denken an ein Fass voll Bier oder Beutel voll Geldes; darum hab ich’s verdeutscht: Du Holdselige, worunter ein Deutscher sich sehr viel eher vorstellen kann, was der Engel meint mit seinem Gruß. Aber hier wollen die Papisten toll werden über mich, daß ich den Engelischen Gruß verderbet habe, wiewohl ich dennoch damit nicht das beste Deutsch habe troffen. Und würde ich hier das beste Deutsch genommen haben und den Gruß so verdeutscht: Gott grüße dich, du liebe Maria (denn so viel will der Engel sagen, und so würde er geredet haben, wann er hätte wollen sie deutsch grüßen), ich glaube, sie würden sich wohl selbst erhängt haben vor übergroßem Eifer um die liebe Maria, daß ich den Gruß so zunichte gemacht hätte” (22-23 [177-178])

enerzijds idiomatisch zeer precies moeten zijn, maar anderzijds toch niet het doel op zich zijn van de communicatieve handeling. Zij vormen veeleer een vehikel waarmee de spreker iets uit – de verwijzing naar iets of iemand of algemeen naar een denkinhoud – en wat in de dialoog tussen mensen wordt geuit is niet taal zelf, maar het wordt wel door taal (een specifieke taal van een historisch gegroeide taalgemeenschap) mogelijk gemaakt. Het object van de vertaling is met andere woorden datgene wat intentioneel doorheen de taal gestalte krijgt, en een analyse van idiomatisch taalgebruik vanuit het standpunt van de toegepaste vertaalwetenschap leert ons dat dit in elke taal op een unieke manier geschiedt: het object van de vertaling is met andere woorden het algemene dat steeds maar op een bijzondere manier tot stand kan komen. Te bedenken is dat voor ons mensen het algemene niet anders dan via het bijzondere tot stand kán komen – en dat is ook waarom het vertalen de mens altijd zal blijven fascineren.

Bibliografie

- Arens, Hans (1955/²1969), *Sprachwissenschaft. Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*, Freiburg/München: Alber; Frankfurt am Main: Athenäum Fischer.
- Baker, Mona (ed.) (1997, Paperback 2001), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, London/New York: Routledge.
- Beaugrande, Robert de/Wolfgang U. Dressler (1981), *Introduction to Text Linguistics*, London/Longman.
- Beaugrande, Robert de (2001), "Text Grammar Revisited", in: K. Willems (ed.), *Trends in Text Linguistics*, Logos and Language. Journal of General Linguistics and Language Theory, 2:1, Tübingen: Gunter Narr, 1-13.
- Chesterman, Andrew (2002), "On the Interdisciplinarity of Translation Studies", in: K. Willems (ed.) (2002), 1-8.
- Coseriu, Eugenio (1952/1975), "System, Norm und Rede" (Spaans origineel 1952), in: E. Coseriu, *Sprachtheorie und allgemeine*

- Sprachwissenschaft. 5 Studien, übersetzt und herausgegeben von Uwe Petersen*, München: Wilhelm Fink (1975), 11-101.
- Coseriu, Eugenio (1971), "Das Problem des Übersetzens bei Juan Luis Vivès", in: K.-R. Bausch en H.-M. Gauger (eds.), *Interlinguistica. Sprachvergleich und Übersetzung. Festschrift zum 60. Geburtstag von Mario Wandruszka*, Tübingen: Niemeyer, 571-582.
- Coseriu, Eugenio (1978), "Falsche und richtige Fragestellungen in der Übersetzungstheorie", in: L. Grähs, G. Korlen en B. Malmberg (eds.), *Theory and Practice of Translation*, Bern, Frankfurt a.M., Las Vegas: Peter Lang, 17-32.
- Coseriu, Eugenio (1980a), "Der Sinn der Sprachtypologie", in: *Travaux du Cercle linguistique de Copenhague*, 20, The Linguistic Circle of Copenhagen: Copenhagen, 157-170.
- Coseriu, Eugenio (1980b), "Partikeln und Sprachtypus. Zur strukturell-funktionellen Fragestellung in der Sprachtypologie", in: G. Brettschneider en Ch. Lehmann, *Wege zur Universalienforschung. Sprachwissenschaftliche Beiträge zum 60. Geburtstag von Hansjakob Seiler*, Tübingen: Gunter Narr, 199-206.
- Coseriu, Eugenio (1987), *Formen und Funktionen. Studien zur Grammatik*, uitgegeven door U. Petersen, Tübingen: Niemeyer.
- Coseriu, Eugenio (1980/³1994), *Textlinguistik. Eine Einführung*, uitgegeven en bewerkt door J. Albrecht, Tübingen/Basel: Francke.
- Coseriu, Eugenio (2002a), "Wilhelm von Humboldt und die Sprachtypologie", in: K. Ezawa, W. Kürschner, K.H. Rensch en M. Ringmacher (eds.), *Linguistik jenseits des Strukturalismus*, Tübingen: Gunter Narr, 21-47.
- Coseriu, Eugenio (2002b), "Humboldt-Spuren in der Sprachwissenschaft", in: K. Ezawa, W. Kürschner, K.H. Rensch en M. Ringmacher (eds.), *Linguistik jenseits des Strukturalismus*, Tübingen: Gunter Narr, 125-143.
- Delabastita, Dirk (2002), Review of: Jeremy Munday, *Introducing Translation Studies. Theories and applications* (2001), in: K. Willems (ed.) (2002), 61-64.
- Edie, James M. (1976), *Speaking and Meaning. The Phenomenology of Language*, Bloomington/London: Indiana University Press.
- Gentzler, Edwin (1993/2001), *Contemporary Translation Theories* (herziene druk 2001), Clevedon, etc.: Multilingual Matters.

- Hatim, Basil (2001), *Teaching and Researching Translation*, Harlow, etc.: Pearson.
- Hjelmslev, Louis (1928), *Principes de grammaire générale*, København: Bianco Lunos.
- Humboldt, Wilhelm von (1827-1829), "Über die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues", in: A. Flitner en K. Giel (eds.), *Wilhelm von Humboldt: Schriften zur Sprachphilosophie*, Werke in fünf Bänden, vol. III (1963), Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 144-367.
- Humboldt, Wilhelm von (1830-1835), "Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts", in: A. Flitner en K. Giel (eds.), *Wilhelm von Humboldt: Schriften zur Sprachphilosophie*, Werke in fünf Bänden, vol. III (1963), Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 368-756.
- Husserl, Edmund (1913/²1976), *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Einführung in die reine Phänomenologie* (1913; historisch-kritische uitgave door K. Schuhmann ² 1976), Husserliana, vol. III, Den Haag/Dordrecht: Martinus Nijhoff.
- Jakobson, Roman (1959/1971), "On Linguistic Aspects of Translation", in: R. Jakobson, *Selected Writings*, vol. II, The Hague/Paris: Mouton, 260-266.
- Lembeck, Karl-Heinz (1994), *Einführung in die phänomenologische Philosophie*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Luther, Martin (1530/1963), "Sendbrief vom Dolmetschen" (1530), in: H.-J. Störig (ed.) (1963), *Das Problem des Übersetzens*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 14-32.
- Mohanty, J. N. (1977a), "Husserl and Frege: A New Look at their Relationship", in: J.N. Mohanty (ed.), *Readings on Edmund Husserl's 'Logical Investigations'*, The Hague: Martinus Nijhoff, 22-32.
- Mohanty, J. N. (1977b), "Husserl's Thesis of the Ideality of Meanings", in: J.N. Mohanty (ed.), *Readings on Edmund Husserl's 'Logical Investigations'*, The Hague: Martinus Nijhoff, 76-82.
- Müller, Wolfgang (ed.) (1985), *Duden - Bedeutungswörterbuch* (Duden Band 10), Mannheim/Wien/Zürich: Bibliographisches Institut.

- Munday, Jeremy (2001), *Introducing Translation Studies. Theories and applications*, London/New York: Routledge.
- Munday, Jeremy (2002), "Translation Studies and Corpus Linguistics: An Interface for Interdisciplinary Co-operation", in: K. Willems (ed.) (2002), 19-32.
- Pos, Hendrik J. (1925-1926), "Vom vortheoretischen Sprachbewusstsein", in: *Philosophischer Anzeiger*, 1, 43-56.
- Saussure, Ferdinand de (1916/1968), *Cours de linguistique générale*, 'Édition critique' door R. Engler, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Snell-Hornby, Mary (ed.) (1986/1994), *Übersetzungswissenschaft – Eine Neuorientierung. Zur Integrierung von Theorie und Praxis* (herdruk 1994), Tübingen: Francke.
- Snell-Hornby, Mary (1988/1995), *Translation Studies – An Integrated Approach* (herdruk 1995), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Snell-Hornby, Mary (2002), "Back to Square one? – On the troubled relations between Translation Studies and Linguistics", in: K. Willems (ed.) (2002), 9-18.
- Trabant, Jürgen (1986), *Apeliotes oder Der Sinn der Sprache. Wilhelm von Humboldts Sprach-Bild*, München: Wilhelm Fink.
- Willems, Klaas (1994), *Sprache, Sprachreflexion und Erkenntniskritik*, Tübingen: Gunter Narr.
- Willems, Klaas (1995), "Tussen vertaalbaarheid en onvertaalbaarheid. Prolegomena voor een fenomenologie van het vertalen", in: Th. Hermans en D. Delabastita (eds.), *Vertalen historisch bezien. Tekst, metatekst, theorie*, 's-Gravenhage: Stichting Bibliographia Neerlandica, 101-122.
- Willems, Klaas (1996), "Implizite Bedeutung und ausgedrückter Inhalt. Rechnergesteuerte Wortbildungsanalyse und die Grenzen der maschinellen Übersetzung", in: *Sprachwissenschaft*, Heidelberg: C. Winter, 21, 109-124.
- Willems, K. (1998), "Edmund Husserl und Hendrik J. Pos. Phänomenologie, Sprache und Linguistik", in: *Phänomenologische Forschungen/Phenomenological Studies/Recherches Phénoménologiques*, Freiburg i.B./München: Karl Alber, Neue Folge 3:2, 211-244.
- Willems, Klaas (2001), "Produktivität, syntaktische Struktur und Norm. Deskriptive Normregularitäten nominaler Wortbildungsmuster und

kontrastive Wortbildungsforschung", in: ZGL, Zeitschrift für germanistische Linguistik, Berlin/New York: Walter de Gruyter, 29:2, 143-166.

Willems, Klaas (2002), "Von der Sprachforschung zur Sprachwissenschaft. Phänomenologische Aspekte in der Sprachtheorie von Georg von der Gabelentz und ihre Relevanz für die moderne Linguistik", in: K. Ezawa, W. Kürschner, K.-H. Rensch en M. Ringmacher (eds.), *Linguistik jenseits des Strukturalismus*, Tübingen: Gunter Narr, 55-71.

Willems, Klaas (ed.) (2002), *Translation Studies: Current Theoretical Issues*, Logos and Language. Journal of General Linguistics and Language Theory, 3:1, Tübingen: Gunter Narr.

Willems, Klaas (i.d.), "Vertalen en betekenis", in: K. Demoen en K. De Herdt (eds.), *Vertalen en de klassieken*, Leuven/Apeldoorn: Garant (i.d.).